

Գ Ն Ա Ն Ա Տ Ո Ղ Շ

Գնահատել՝ մանաւանդ զաղափարական, հոգեկան եւ մտաւոր արժէքները, գիտնալ է փնտռել, ճանչնալ եւ սիրել, բարին, ճշմարտը եւ զեղեցիկը. զանազան է յաւիտենականը ժամանակաւորէն, տեւականը վաղանցուկէն... Քանի՜ հազուագիւտ յատկութիւն նոյն իսկ ընտրեալ անձնաւորութիւններու մօտ։ Աստուածային չնորճք, որ իր Ակն ունի իրեն միտկ զիտակէտ նման մագնիս սլաքին։

Եւ Հոգեւոյս Խորգոմ Սրբազան այդ հազուագիւտ գնահատողներէն էր. գնահատելը իր մէջ յատկութիւն մըն էր քան կառողութիւն, վասն զի իր մտատիպարին՝ Դուրեան Սրբազանին նմանելու իր անհուն ձգտումը՝ իր մէջ բնութիւն եղած էր և իր մէջ բացած՝ իր ցեղի բնութեան ամենէն բարացուցական յատկութիւնը. առանցքը՝ պատմութեան մէջ Արեւելքի եւ Արեւմուտքի միջեւ կատարած այնքան կենսական մեր գերին — վազել լոյսին։

Գաղափարական արժէքներու իր այս կանոնի զիտակցումն ու ձգտումը իր մէջ եղած է համոզում և ապա կեանք. և կարծես կամքէ աւելի ներքին բնական մղում մով մը հոգեւորական եղած է. և միթէ կրօնական ասպարէզի իր այս ընդգրկումն ալ մեծագոյն գրաւականը չէ՞ իտեականը կարենալ գնահատելու իր ներքին ինքնակ միտումին. վասն զի Սրբազանը խառնուածքով է նկարագրողով և մտածումով Հայց. Եկեղեցւոյ — որով և այս ժողովուրդին — հարազատ ծնունդն եղող մեր հայրապետներու լուսաւոր շարանին կը պատկանէր. և անոնց պէս ինք ալ ուսումնի և կրթութեան, արուեստի և մշակոյթի գնահատողներէն ու քաջաբերողներէն մէկը եղաւ ամբողջ իր կեանքի ընթացքին՝ խորապէս գիտակցելով անոնց փրկարար գերին։ Այս իսկ պատճառաւ, ուր որ պաշտօնավարեց՝ ամենէն աւելի զպրողով խանդավառութեամբ, իր իրաւասութեան սահմաններուն մէջ հովանաւորեւէ կրթական աւելն շարժում, և մշակոյթի ամէն ձեւ նարկ և իր իսկ ներկայութեամբ քաջալերած զանոնք. ամալերջի զպրոցական ոչ

մէկ հանդէս իր ուշադրութենէն վրիպած է. միշտ հոն է ան հայրապետական իր վեհափառ շուքով. կը խօսի, քաջալերանք և մրցանակ կը բաշխէ, կը խանդավառէ։ Գլխական երեկոյթ. ինք կը սարքէ ճաշակելու և ճաշակել տալու մշակոյթի այդ գերազանց հաճոյքը, և ըմբռնել տալու անոր անփոխարինելի արժէքը. գնահատանքի և ջրդեղանքի խօսքը իր շրթունքին՝ սիրոյ համբողջով կ'ամբապնդէ զափնիի ատակ ճակատները. կ'ապրի այնքան կենսական այդ պահը ու կ'ապրեցնէ զայն ներկաներուն մէջ. կարծես ալ իր ինքնութեան, իր բունատուր տարրին մէջն է. ամէն անգամ որ պատեհութիւնը ներկայանայ — և յաճախ ինք կը ստեղծէ — այդ կարգի հանդէսներու մէջ մեր անցեալէն վերբերելիք փառքերով կը խանդավառուի։ Եւ սարկաւ, ամենէն աւելի խօսքի և զրչի մարդ ըլլալը, իրտպէս գնահատող մը ըլլալուն անուրանալի հաւաստիքը չէ՞։ Ասիկա՝ — վասն զի կրցաւ խորապէս գնահատել ուսումնի իսկական արժէքը ու կարեւորութիւնը, կշռել՝ մասնաւորաբար մեր պատմութեան մէջ աւանոր կատարած փրկարար դերը։ Ասիկա՝ — վասն զի իր Շնորհալի վարդապետին պէս մեր Մտքի Լուսաւորութեան տրոսանով առինքնուեցաւ որքան մեր հոգիի և սրտի Լուսաւորիչներով, Դուրեան Պատրիարքով Ս. Մեսրոպ եղաւ իր Աստղը և Գիրին արժէքով հմայուեցաւ և գործեց առաւելաւ պէս։

Ասոնցմով ան եղաւ իր ցեղի հարազատ զաւակը. անոր պէս զգա՛ց այդ իտեական արժէքին անմահութիւնը և մեր ցեղի այդ հրեղէն սիւնին սեւեռուած պահնց իր ակնարկը. ան ոչ միայն տեսաւ, գնահատեց այս իրականութիւնը, այլ եւ քաջալերեց զայն և գործեց անոր համար. վասն զի իր մէջ գոյ էին ցեղային յատկութեան անցնուագոյն զանձներ. անցած՝ հայ ցեղի ճոխ գանձարանէն անոր գանձերով օժտուած էր իր միտքը, իրմով անգամ մը ևս կը ճշմարտուի թէ ցեղի մը զերազանց յատկութիւնները երեւան կուզան անոր մեծ գաւազներու կարողութիւններով. ցեղային հանճարը որքան ալ իր լրութեամբ ի յայտ չգայ անոնց մէջ, սակայն գէթ անոնցմով կ'երաշխաւորէ իր իսկութիւնը և իր բնութեան զլիւսւոր յատկութիւնները. անոնք

զինք կազմող յատկութիւններու շառային մէկ կամ միւս ճառագայթին ծնունդն են:

Անտարակոյս բխուն ակը միշտ ալ ջինջ է բայց սկիով հոռւը կրնայ պղտորել անկէ յառաջացած առուն. արեւու ճառագայթն իսկ մաղուող փոշիին մէջ շամանթաղ կը կազմէ, և Թորգոմ Սրբազան իր ցեղի հարազատ շառաւիղն է նոյնիսկ իր օփոթորկոտ կեանքովն ու ճեղքակալ յատկութիւններով. յար և նման զինք ծնող ցեղին, որուն ոսկիին աղօտացումը պատճառող պէտք է փնտռել պարսկական, յունական, հռովմէական, մանաւանդ արաբական և քաթաւական քորաններուն մէջ. սակայն իմ դուռնի պահած է իր փայլը ու հայը իր ամենէն նեղ օրերուն իսկ քաղաքակրթութիւնը ունեցած է իրեն յարացոյց: Ահա լոյսը տեսնելու և անկէ քաշուելու այս զգայարանքն է որ Պղոսն է զինք հոգեկան եւ մտաւոր արժէքները գնահատելու. որով կրցաւ ըլլալ սրբակրօն եկեղեցական, անբաւարար քարոյզի, ինքնատիպ գրագէտ, մշակոյթի և գպրոցի մարզ, բարեկամ և բարեբար գրադէտներու եւ ուսուցիչներու. սիրահար Լոյսին մինչև որ ինք ալ ինկաւ լոյսի խորանին դիմաց իր գրասեղանին առջև:

Եւ այսօր, երբ նայինք այն պարապին, զոր ան կը թողու Հայց. եկեղեցւոյ մէջ, մեր պատմութեան ամենէն մութ այս օրերուն, որքա՞ն տկար պիտի թուի առանց մանրամասնութիւններու իջնելու՝ իր մէջ գնահատողը ներկայել ջանացող այս մտածումը: Կապը, որ անկնկալ իր մահով յանկարծ խզուեցաւ, իր հոգեվարքի անարին խմբուած միաբանակից եղբայրներուն հետ, այնքան խոր ցնցեց իմ ներքին աշխարհս. ատիկա՞, իր մեծ գնահատողէն կախում ունենալու վերջին անդադարձ գիտակցումն էր որ անջնջելի պիտի մնայ:

Այսպէս, Թորգոմ Արքեպիսկոպոս կըրցաւ խորապէս ըմբռնել հայու էութեան ողնաշարը, ու իր կեանքը նուիրել այդ կենսական արժէքի պահպանման. ջանաց վառ պահել հայու ջահը, որուն լոյսով պայծառացած միշտ՝ պիտի սիրուի մեր անցեալի բոլոր անխոնջ ու բարի հոգիներուն հետ:

ՀՄԱՅՆԱԿ ԱՐԳ. ԻՆՏԹՅԱՆԱՆ

ԳՐԱԲԱՐԻՆ ՎԱՐՊԵՏԸ

Անուրանալի է որ Տ. Թորգոմ Ս. Պատրիարք, Հայ գրականութեան բերած է իր մեծ սատարը Աշխարհաբարով մը, որ, կը խորհիմ թէ՛ գերազանցապէս անուշ՝ և է՛ն դիւթիչ լեզուն պիտի մնայ մասնաւորաբար իր աշակերտներուն համար: Սրբազանին հայերէնը պանծացուցած են շատեր իր կենդանութեանը, և պիտի պանծացնեն ասկէ ետք մանաւանդ՝ երբ փորձեն վերբերել իր գրագէտի և բանաստեղծի կրկնակ արժանիքները:

Անկախաբար այս բոլորէն, ես պիտի ուզէի հիացումով անդրադառնալ Աշխարհաբարի այդ հսկային քով կանգնած Գրաբարի մեծ վարպետին: Բառին իսկական առումով՝ քաջամուտ էր ան մեր նախնեաց լեզուն, եւ նախանշանդիր անոր անհրաժեշտ վերակենցաղման: Այս իրողութեան կրնան վկայել առաւելաբար իր աշակերտները: Կը սքանչանար Աստուածաշունչի գրաբարին վրայ, ու ամէն անգամ որ մեր առջև բանար աստուածային այդ մատեանը՝ հոգեկան վայելքին հետ նաեւ կ'ըմբռնէր «մատենից» լեզուն գեղեցկութիւնը: Նախնեաց մատենագրութեան դասին՝ երբ կուգար կարգը Ոսկեգարեան Հայ լեզուին՝ գրեթեւած անոր ճշմարիտ հրապոյրէն, կը խօսէր մեր սրտին շատ մօտիկ գրեթէ այս բառերով. «Սիրելի որդի՛ ներս, Հայ Յեղիս մեծութեան ապացոյցը կ'ուզէ՛ք ինչք մինչև ե. դար՝ և հոն պիտի գտնէ՛ք լեզուն մը ա՛յնքան չքեղ, մշակոյթ մը ա՛յնքան վսեմ և բեղուն, որ առարկայ եղած է նոյն իսկ օտարներու հիացումին: Եզնիկ, Կորին, Եզիլէ, Փարպեցի և ուրիշներ, Աստուածաշունչէն յետոյ մեր լեզուին ամենէն փայլուն յշտապարանները կը հանդիսանան: Իսկ Ոսկեբերանի, Եփրեմի և այլոց ոսկեգարեան թարգմանութիւններուն մէջ ամփոփուած կը գտնենք Գրաբարի ամենէն հարուստ զանգեքը»:

Իր ամենէն հաճելի ժամանցներէն մին էր Գրաբարի ընթերցումը, և շատ անգամ իր աշակերտներէն մին կամ միւսը մասնակից կ'ընէր այդ հաճոյքին: Իր մահէն զեւ